

גלות וגאולה במשנתם של תנאים ואמוראים

'גלות וגאולה במשנתם של תנאים ואמוראים', הוא לדעתי אחד הנושאים המרתקים ביותר במערכת החשיבה של האומה הישראלית, הן מבחינת הפרובלמטיות הרעיונית שבו והן מבחינת האקטואליות המעשית בהיסטוריה הישראלית במשך אלפי שנותיה. הנושא איננו מתמצה כלל וכלל באדיאה כמופשטת ואקדמית, אלא למעשה מהווה דחף רעיוני או מכלול אידיאות שיצרו את ההיסטוריה הישראלית ועיצבו את דמותה של האומה לדורותיה. ניתן לומר בוודאות מוחלטת שקיומו של עם ישראל כיום הוא תוצאה ברורה מתפיסת הדיאלקטיקה של הגלות והגאולה של עם ישראל. ברור גם שהמושגים 'גלות וגאולה' הצמודים זה לזה מהווים גם הוכחה בולטת לעצם השלילה בתפיסתה של היהדות את הגלות. שכן מושג זה מהווה אנטיטזה בוטה, נגוד טראגי למצב המאושר של הגאולה.

כאן גם אחד ההבדלים המהותיים בין השקפת עולמה של היהדות, שהיא איננה בבחינת דת במובן המקובל, לבין השקפות דתיות אחרות של אומות העולם. יש הבדל מוחלט בינינו לבין אומות העולם ודתותיהן, ואני מתכוון במיוחד לעולם המערבי יורשה של התרבות היוונית-רומית-נוצרית במשך יותר מאלפיים שנה. ההבדל הוא בכך שתורת ישראל היא אורח חיים, משטר חיים שכוונתו להסדיר את חיי האנוש בכל מישוריו. לעומת זאת הקתוליות הנוצרית היא דת במלוא מובן המילה, במובן המצומצם של מושג זה, כי הרי דת לפי ההגדרה היא נסיון למצוא קשר, גשר, מגע בין אנוש לבין הישות האלוקית. במציאת קשר זה בין האדם לבין האלוקים עניינה של הדת, וממילא לפי הגדרה זו, העיסוק הבלעדי של הדת הוא בתחום המטאפיסי וכל יתר התחומים של העשייה האנושית הם מחוץ להתעניינות הדתית והם גם אינם רלבנטיים מבחינת החשיבה הדתית "הטהורה".

אדם נוצרי, לדוגמה, יכול לגור בשקט ובשלווה בכל מקום בעולם — אם ברוסיה הסטליניסטית ואם בירושלים של עם ישראל, ומבחינת תפיסתו הדתית-הנוצרית לא תהיינה לו שום בעיות מצפוניות או רעיוניות. מכיוון שלגבי הדת הקתולית אין זה רלבנטי לחלוטין באיזו חברה או באיזו ארץ

נמצא האדם. גם אופן התנהגות האדם עם חברו אינו ישים מבחינה עקרונית כל עוד מקבל האדם עקרונות מסויימים שהם העקרונות הדוגמתיים המורליים מאדם אל אלוקים. היהדות אינה דת במובן מצומצם זה; היא השקפת עולם החובקת את היקום כולו. הרואה בנו דת, מצמצם את דמותנו, מעוותה ומחטיא את המטרה. כאשר מדברים בציבוריות שלנו על "דת ומדינה", על "דת ומדע", על הבעיות הדתיות, על "דת בצה"ל" — אני מתקומם נגד תפיסה זו, שיש בה להערכתי משום צמצום פשטני וראייה בלתי נכונה של מהותנו. יש לנו ראייה כוללת; אנו משקיפים על העולם כולו, כאשר נקודות המוצא שלנו הן תפיסות תאוצנטריות, גישות וערכים מסויימים, הכלולים בתורת ישראל ונלמדים ממנה. מטעות חמורה זו גובע גם משבר הדור הזה; כי אם הבעיה היתה מתמקדת בהיותנו "דתיים" או לא, לא היה מקום בכלל לדבר על משבר תרבותי, לאומי או רעיוני של עם ישראל — במידה שאכן יש כזה — כי אז היה אדם בוחר להיות דתי או לא דתי כעניינו הפרטי לחלוטין. הבעיה היא שהיהדות הינה השקפת עולם, תרבות בת ארבעת אלפים שנה, ואידאולוגיה שמקיפה בדרך אוניברסלית את היקום כולו. את האנושות כולה. ומכאן תחושת השבר בישות הישראלית בימינו. כי יש פה הינתקות לא מאלוקי ישראל אלא מתמצית תרבות ישראל, ספיריטואליזם הינתקות מהישות הישראלית וממשמעותה בכללותה.

נושא הגלות והגאולה מהווה הוכחה מאלפת לתפיסה שאיננו דת אלא השקפת עולם. כי אחד המוקדים היסודיים בהשקפת עולמה של היהדות במשך אלפי שנים הוא "ארץ ישראל"; "השהייה מחוצה לה נתפסה כ"גלות", והחיים בתוכה נתפסים כתחילת הגאולה, כדרך לקראת הגאולה או כהתגלות ראשונית בבחינת אתחלתא דגאולה, תוך זהירות בשימוש במונחים שאינם ברורים די צרכם. בפנינו מונחים ערכיים ולא קביעות אמפיריות.

דומני כי המפתח להבנת ההיסטוריה הישראלית במשך ארבעת אלפי שנות קיומה — הוא האידיאה של "הגלות והגאולה". וזה המפתח גם לפענוח אותו חזיון פרדוקסלי מופלא ששמו "שיבת ציון". אנו העם היחיד בעולם שביצע לאחר אלפיים שנה את הפנומן של שיבה לארצו. תהליך אבסורדלי לכאורה שהוא סוד לאומות העולם, חידה בלתי נתפסת. הגויים אינם מסוגלים להבין על בוריו וכהווייתו את המתחולל לנגד עינינו, כי זהו פנומן היסטורי שאין לו אח ורע בשום אומה ולשון, בשום תקופה ובשום מקום בעולם, והוא פנומן חד פעמי בכל ההיסטוריה של האנושות. ההסבר האפשרי היחידי לפלא זה, לאפוס זה, הוא בעוצמתה של האידיאה, החשיבה המתוכננת והמפותחת של מושג "הגלות" שהוליד מבחינה מחשבתית את מושג "הגאולה". המושג "גלות" איננו זהה עם המושג "תפוצה"; הוא אף

גלות וגאולה במשנתם של תנאים ואמוראים

איננו כינונים למושג "פזורה". גלות היא דבר אחר לחלוטין; היא ההפך הדיאמטרי ממושגים אמפיריים אלה. גלות זוהי מבחינה ערכית שלילה של צורת חיים, קביעה של הפרת איזון לאומי-נפשי, קריאת תגר על מצב קיים שהוא עובדה היסטורית. ולכן טעות היא לחשוב שעם ישראל שאף לעלות לארץ ישראל משום שהיה מפוזר במדינות שונות, בין עמים שונים, וזאת היתה בעייתנו. לראות את התהליכים בצורה זו, יש בכך משום גישה פרימיטיבית המסלפת עובדות. אנחנו מכירים הרבה עמים שהיו מפוזרים ונשארו בפזורותיהם. כאשר קבענו שהמצאות באיזו שהיא ארץ היא עבורנו בבחינת גלות, קבענו החלטה רעיונית-ערכית בתחום מערכת הערכים ובתמצית השקפת עולמה של היהדות.

כשאדם חי במקום שהוא ומחליט שאין זה ביתו, הוא חש תחושת ניכור וזרות, שהיא תוצאה ישירה של החלטתו הוא, אי נוחות נפשית שהוא בעצמו יוצרה. תחושת הניכור מולידה את תחושת "הגלות", ותחושת הגלות מוליכה לקראת הכמיהה לגאולה. כל התהליכים האלה הם ערכיים טהורים, ואינם מצבים שהתנאים האמפיריים גרמו אותה. יש בכך משום פשטנות יתרה לקבוע כי העובדה שהיינו נרדפים בין האומות היא הסיבה היחידה או העיקרית לרצוננו לשוב לארצנו.

אין ספק שעובדת היותנו לחוצים בין העמים הזכירה לנו את הגלות. אבל ניתן להיות נרדפים ובעת ובעונה אחת להלחם למען זכויות בתוך המדינה והארץ. קיפוח בין העמים אינו מוליד בהכרח כמיהה לממשל עצמאי; הוא יכול גם באותה סבירות ליצור רצון עז להתבוללות ולטמיעה; הוא בלבד כשלעצמו איננו מוליד את "הציונות". החזיון של השיבה לארץ הוא פנומן בתחום הערכי ובו בלבד גילוי אוטנטי של אלפי שנות חשיבה יהודית הומוגנית.

מיליוני הכושים החיים בארצה"ב באו לשם כתוצאה ממעשה שאין גורא ממנו. הם הובאו בשלשלאות, כבהמות וחיות. מבחינה היסטורית הם באו יחסית לפני זמן לא רב, לפני 250—300 שנה. הם גם יודעים מהיכן באו. הם חשים עד היום הוזה תחושת קיפוח ודיכוי. הם אף שונים מבחינה ביו-לוגית ואנטומית בהיותם שחורים. רובם יודעים את ארצות מוצאם, ולכן לכאורה מה יותר מובן והגיוני מאשר שיקומו אלה החשים קיפוח ואי-שביעות רצון ויחליטו לחזור לארצות באפריקה מהן באו. עובדה היא כי ארצות מתפתחות אלה משוועות לאנשים הידועים לתכנון ולפתח ומציבות אתגרים אדירים. ברם, כפי שאנו רואים תשובתם של התושבים השחורים לארצות הברית למצוקתם היא שונה בתכלית, ואת פתרון בעיותיהם האמי-

תיות או המדומות הם מחפשים בתחום שונה לחלוטין. זאת משום שאין להם תחושת השתייכות לארצות ולעמים מהם באו. תחושת הזיקה של עם ישראל למולדתו בנויה כולה על מערכת ערכים ואידיאולוגיות של השקפת עולם שמרכזה הערך של "ארץ ישראל", שמוליד את תפיסת הגלות בדרך השלילה מחד ותפיסת הגאולה בדרך החיוב מאידך. היינו, הנושא "גלות וגאולה" משמעו עיסוק במוקד של השקפת העולם היהודית.

אני סבור שאילולי המוקד הערכי-מחשבתי של ארץ-ישראל לא היה קיים עם ישראל. המושג ארץ-ישראל, כעיקרון באידיאולוגיה כוללת, הוא שהביא אותנו עד הנה, והוא שנתן לאקזיסטנציה היהודית בכל אלפי שנותיה צידוק העבר ותקוה לעתיד. הוא גם המקור לכוח האדיר שנתגלה כיום בעמנו. ראשיתם של מכלולי תפיסה אלה כבר במקרא, ברם הפיתוח של התפיסה של "גלות וגאולה" – השלילה והחיוב והמתח האדיר שבין שנים אלה – נמצא אצל תנאים ואמוראים, בספרות התלמודית והמדרשית על כל רבדיה ומישוריה. המאלף הוא כי מושגים אלה הועתקו על ידי חכמינו במודע לתחום המיסטורין. ההסבר לכך אולי בעובדה שעיקרי העיקרים של השקפת עולמם של היהדות – בתחום המיסטורין הם.

גלות פירושה – השהייה מחוץ לארץ-ישראל. גאולה פירושה – השיבה לארץ-ישראל. בשתי הקטגוריות גם יחד מהווה ארץ-ישראל מוקד בעל משמעות מטפזית טהורה. שעל כן "הארץ" איננה ארץ כיתר הארצות שבעולם, ארץ שיש לה ממשות אמפירית פיזית, טריטוריאלית וגיאוגרפית. כל זה כלול אמנם בה, אבל ארץ-ישראל היא למעשה מבחינת מהותה ומשמעויותיה קטגוריה על טבעית, על-ארצית, יחידה שונה מהותית מארצות אחרות בעולם, עובדה ההופכת אותה מבחינת עיקריה ויסודותיה לבעלת משמעות מטפזית ברורה. במושג "ארץ הקודש" כלולה למעשה, כאשר אנו משתמשים בו לציונה של הארץ, הבחינה המטפזית והמיסטית, שכן אין מושג המבטא יותר את המהות המטפזית מהמושג קדושה. תאור לוגים רבים מבין אומות העולם הרחיבו דבריהם על בירור של הקונצפט של הקדושה, ואילו ביהדות עיקרו בבחינת "מובדל, מופרש" שונה מהותית מכל השאר.

בשלב שלפני הגאולה צריכה להתנחל בארץ הקודש – כך גירסת האסק-טולוגיה היהודית – האומה הישראלית, אומה שאינה מושג נציונלי במובן המקובל של מילה זו. זוהי אומה בחירה, שאף מהותה היא כל כולה בס-פירות העל-ארציות ולא הטבעיות, אומה שעיקר מהותה "הקדושה". העם הקדוש חייב להמצא בארץ הקדושה, וכשאינו בה הוא נמצא בגלות. היו

גלות וגאולה במשנתם של תנאים ואמוראים

וישנן גלויות בהן מצבם של היהודים מצויין ותקין מבחינה רוחנית וגשמית כאחד, ולמרות זאת הן "גלות" במלוא מובנו של מושג זה בהיותן מחוץ לארץ היעודה, לארץ הקודש.

נצטט להלן שני מקורות קדומים המופיעים בגירסות שונות בספרותנו העתיקה. בשיר השירים רבה, ג, כא, מוצאים אנו ביטוי מיסטי מובהק ברוח דברינו: "אמר רבי יוחנן: שאל רבי שמעון בן יוחאי את רבי אלעזר ברבי יוסי: (רבי שמעון בר יוחאי הוא אבי אבות המיסטיקה היהודית, אישיות מופלאה; עליו נאמר "שהיה מלומד בנסים") אמר לו: אפשר ששמעת מאביך מהו 'בעטרה שעטרה לו אמו' ? (שיר השירים, ג). אמר לו: הן. אמר לו: האיד ? אמר לו: (משל) למלך שהיתה לו בת יחידה והיה מחבבה יותר מדאי והיה קורא אותה בתי, ולא זו מחבבה עד שקרא אותה אחותי, ולא זו מחבבה עד שקרא אותה אמי. כך היה מחבב יותר מדאי הקדוש ברוך הוא לישראל וקראן בתי, הה"ד: שמעי בת וראי (תהילים, מה). ולא זו מחבבן עד שקראן אחותי, שנאמר: פתחי לי אחותי, רעיתי (שיר השירים, ה). ולא זו מחבבן עד שקראן אמי, שנאמר: הקשיבו אלי עמי ולאומי אלי האזינו (ישעיה, נא) — ולאמי כתיב. עמד רבי שמעון בן יוחאי ונשקו על ראשו ואמר: אילו לא באתי אלא לשמוע מפיד הטעם הזה דיי".

המקור המדרשי הזה כבד במטענים משמעותיים של המיסטיקה היהודית. הקב"ה קורא לעם ישראל בתי, אחותי, ואפילו אמי. בפנינו טקסט המפליג בהבלטת האירציונלי שבשורש קיומה של האומה הישראלית. זוהי עדות מענינת לתפיסת עולם נעלה, ובה ביטוי ליחסי הגומלין בין האלוקות לבין האומה הישראלית.

אנו עומדים בפני תופעה מאד עקרונית של ראיית האומה הישראלית כדבר שונה לחלוטין מבחינה מהותית מכל יתר הקבוצות המוגדרות כעם, לאום או עדה. קבוצות שכולן בתחום האמפירי, בשלב הארצי לעומת האומה הישראלית הקדושה, הנמצאת מבחינת מהותה התמציתית בספירות שונות לחלוטין.

נעניין במובאה אחרת מתוך מדרש ההלכה הקדום הספרי, פר' וזאת הברכה, ואף בו ביטוי לחוויה מיסטית עמוקה: "'אין כאל ישורון' (דברים, לג), ישראל אומרים 'אין כאל', ורוח הקודש אומרת 'אל ישורון'. ישראל אומרים 'מי כמוכה באלים ה' ' (שמות, טו), ורוח הקודש אומרת 'אשריך ישראל מי כמוך' (דברים, לג). ישראל אומרים 'שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד' (דברים, ו), ורוח הקודש אומרת 'ומי כעמך ישראל גוי אחד' (דברי הימים א, יז)". בפנינו דו-שיח בין ישראל לבין האלוקות, שביסודו מכלולי השקפה מיסטיים עקרוניים, שעיקרם ראיית האומה הישראלית כישות על ארצית, כפוטנציה אלוקית

עלי אדמות. ונעיין עתה במובאה נוספת מתוך התלמוד הבבלי, מס' ברכות ו, ובה תפיסה אודות יעודה הנעלה והנשגב של האומה הישראלית. וכה קוראים אנו: "אמר להם הקב"ה לישראל, אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם. אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם שנאמר, שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, שנאמר, ומי כעמד ישראל גוי אחד בארץ". המקורות האלה ורבים אחרים צמחו בבית מדרשם של תנאים ואמוראים. מי שחושב שמגמתם של חכמינו היתה ליצור קודקס של חוקים בלבד, אינו מבין לא את התקופה ולא את חכמיה. לפנינו חבורת הוגים שפעלה תוך תחושה של אילומינציה אלוקית מתמדת. כל דעה או רעיון שהובעו בבית המדרש לא היו בבחינת קביעת הלכה אלא בבחינת גילוי סודות אלוקים. בבית מדרשם שררה אורה שבספירות הג' עלות של הטמיר והנעלם, וברוח זו ראו את עם ישראל וכך הבינו את ארץ-ישראל.

ולכן אין כאן גלגול של פראזות. הדבר המתסכל ביותר, לדעתי, הוא האי הבנה של המונח 'אגדה'. מבחינה סמאנטית, האסוציאציה שמתעוררת אצל השומע לנוכח ביטוי זה, 'אגדה', היא מין סיפור ותו לא. והרי המקורות האלה הם שיצרו את נפש העם והם שנותנים ביטוי לאידיאולוגיה של התנאים והאמוראים, כפי שבאה לידי התגלות ביצירת התלמודים והמדרשים.

לדעתי, אי-אפשר להבין את המושג גלות אם אין מבינים מי הוא העם הנמצא בגלות. מעולם לא שלטה ביהדות תפיסה כמו זו של הציונות המודרנית של ימינו. השאיפה לקראת נורמליזציה של עם ישראל לא היתה השקפה שגרסה מציאת פתרון לבעיה היהודית תוך נסיון להיות ככל העמים, פתרון פרגמטי הנוטש לחלוטין את עקרונות החשיבה הלאומית היהודית האוטנטית. זוהי נחלת הציונות החילונית האקטיביסטית בלבושה הליברלי המערבי. נסיון אמפיריסטי מובהק הסותר את דאיית עצמנו במשך אלפי שנים. אך לא היגענו "לנורמליזציה" של עם ישראל ולא נגיע ליעדיה, כי איננו עם נורמלי במובן המקובל של מושג זה. המורשה היהודית ההיסטורית גורסת כי אנחנו עם בכיר, עם סגולה, עם מיוחד במינו שאי אפשר להתייחס אליו בקריטריונים של נורמליזציה, כאשר "הנורמליות" של עצמנו בספירות של התייחסות מטפיסטית לאלוקות עצמה, זוהי משנתם של תנאים ואמוראים.

אנו מהווים בימינו חוליית המשך ליישות היהודית הרצופה של אלפי שנים. הערגה של היהודי לארץ-ישראל לא היתה בכל הדורות ערגה לארץ שבה יוכל להיות בשלום ובשלווה, גם לא ערגה לארץ חמדה וטובה (אם כי ברור שחשבו על כך); הכמיהה היתה להגיע לארץ הקודש. אין שום

גלות וגאולה במשנתם של תנאים ואמוראים

משמעות אחרת לרעיון המשיחי, לנושא של גלות וגאולה, אלא בחלום הכמיהה והציפייה לקראת ההליכה "לארץ הקודש". וכך נראה הדבר בתקופת חכמינו התנאים והאמוראים.

נעיין במקור המשנאי, מסכת כלים א, ו: "עשר קדושות הן: ארץ-ישראל מקודשת מכל הארצות". "עשר קדושות הן" — למה הכוונה? עשרה שלבים בסולם שכולו מיסטיקה, וארץ-ישראל נמצאת למעלה מכל הארצות. נקודת המוצא האידיאולוגית בעובדה שארץ-ישראל הינה קטגוריה מובדלת ומופד-רשת, יישות של קדושה. בתוך ארץ-ישראל נמצאת ירושלים, ובירושלים — הר-הבית; בתוך הר-הבית בית-המקדש וקודש הקודשים. להלכה זאת יש השלכות הילכתיות לגבי הבעיות של קרבנות וטומאה וטהרה, אך הרקע האידיאולוגי הוא כולו בתחום המיסטיקה ולא בשום תחום אחר. כי המושגים קודש, טומאה או טהרה, כל כולם אי-רציונליים לחלוטין במהותם, ואין להם משמעות של טוב או של רע, נקי או מלוכלך, בהיותם מטענים מיסטיים, ובכך מהותם הבלעדית.

במקור המדרשי, במדבר רבה, כג, מוצאים אנו ברוח זהה: "אמר לו הקב"ה למשה, הן הארץ חביבה עלי... וישראל חביבין עלי... אכניס את ישראל שהן חביבים עלי לארץ שחביבה עלי". וכן נאמר שם: "יש אדם שהוא נאה ולבושו כעור, הוא כעור ולבושו נאה, וישראל הם נאים לאדן והארץ נאה להם, לכך כתיב, 'אף נחלת שפרה עלי' (תהלים, טז)". קיימת לפי מדרש זה התייחסות קבועה, בלתי נפסקת, בין העם לארצו, על פי רצון אלוהי.

נקרא עתה במדרש ההלכה, הספרי, פרשת עקב, המביע אחד הרעיונות המהותיים ביותר במחשבת קדמונינו בדבר מקומם וחשיבותם של העם והארץ ביקום כולו: "רבי אומר, וכי אותה בלבד הוא דורש (את ארץ-ישראל), והלא כל הארצות הוא דורש, שנאמר 'להמטיר על ארץ לא איש... להשביע שואה ומשואה (איוב, לח). ומה תלמוד לומר ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה? כביכול אין דורש אלא אותה (ארץ-ישראל) ובשביל דרישה שדורשה, דורש כל הארצות עמה. כיוצא בו אתה אומר 'הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל' (תהלים, קכא), וכי ישראל בלבד הוא שומר, והלא הוא שומר את הכל, שנאמר 'אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש' (איוב, יב)... כביכול שאינו שומר אלא ישראל ובשביל שמירה ששומרם, שומר את הכל עמהם".

מן הראוי לציין כי לכל המקורות שציטטנו יש וריאנטים בצורות שונות, במקורות שונים. מכאן הוכחה שאנחנו עוסקים ביסודות של חשיבה יהודית של אידיאולוגיה ופילוסופיה. יסודות אלה הפכו את התפיסה של זיקת עם ישראל לארץ-הקודש לפנומן יחיד במינו בכל תפיסת עולמה של האנושות.

ההתמקדות על תחושת הזיקה והשייכות, שכל כולה עניין של למידה ושל חינוך, של תפיסות שהפכו במרוצת הזמן לחלק מנשמת העם — כל זה הפך מרכז של היישות היהודית במשך אלפי שנים. בגין המוקד הזה אנחנו קיימים ובגללו ולאורו הגענו הנה.

היהודים שישבו בתפוצות הגולה היו שקועים כל כולם בתפילותיהם, בדיי-בוריהם ובחלומותיהם בכמיהה לארץ-ישראל. היה זה המוקד שליכד את העם וקיבץ אותו, אך יצר גם במשך אלפי שנים מתח נפשי נורא, מתח נפשי שתבע פורקן והשתחררות. וכשהיתה אפשרות כלשהי להשתחרר ולעשות מעשה, כדי להגיע סוף סוף לארץ היעודה — השתחרר הכל כב-מעין התפוצצות אדירה. כך אירע בכל התקופות, ומבחינה זאת הציונות המודרנית אינה אלא המשך בלבד. את זאת ניסה ר' עקיבא לצידו של בר כוכבא במרד הגדול נגד המשעבד הרומי. בדרך זו צעד דוד הראובני בימי-הביניים, תוך נסיון של הפעלת ערמה דיפלומטית. כך אירע בדרכו המיס-טית המעוותת של שבתאי צבי, שגרר אחריו תוך התלהבות משיחית עצומה את המוני בית ישראל.

יסודן של התפיסות האלה, שבמשנתם של תנאים ואמוראים, הוא בפיתוח רעיונות שנמצאו כבר במקרא. מתוך דבריהם שפעה אהבה לאין קץ ושיעור לארץ, אהבה אותה הנחילו לעם כולו. נעיין במקור מדרשי ברוח זו מדרש תנחומא, פר' ראה, הדורש את הנאמר בתהלים, פד: "בחרתי הסתופף בבית אלוקי", מהו הסתופף? רבי תנחום בר' חנילאי ורב, אחד אמר: "אמר דוד לפני הקב"ה: רבש"ע אפילו יש לי פרקלטין וטרקלין בחוצה לארץ ואין לי אלא הסף בארץ-ישראל — בחרתי הסתופף (בארץ-ישראל)". ואחד אמר: "אפילו לא יהא לי לאכול בארץ-ישראל אלא סיפוף של חרובין — בחרתי הסתופף".

בכל הדורות היו יהודים שאהבו את העושר ואת הרווחה ומצאו צידוק לשיבתם בגלות. ברם התפיסה הדומיננטית היתה תמיד ובלעדית ראיית הגלות כעונש וכקללה. חיי עם ישראל בגלות מעוותים ובלתי נרמליים. אי אפשר להגיע לשלמות כי אין השכינה נגלית בחו"ל, אלא רק בארץ-ישראל ובה בלבד.

הגאולה השלמה והסופית תבוא אך ורק כשהאומה תימצא ותחיה בארץ הקודש בה רוח הקודש שורה.